

"בן שבעים לשיבה.." (מסכת אבות, כ"א).

דברים לפרשת "ואתחנן", שבת "נחמו" ולכבוד יום הולדתי השבעים.

"את-חטאי, אני מזכיר היום" (בר' מ"א 9): יש הטוענים שאני נוטה לערב את עצמי בדברים שאני משמיע מכאן. הנה, אני "מודה ועזב" (משלי, כ"ח 13). אך להצדקתי אומר, שההזדמנויות לומר מכאן דברים שעל דעתי ועם לבי, היו קשורות לאירועים במעגל האישי והמשפחתי והיום "אוסף, אבק שנו עוד" (שם, כ"ג 35).

"ואתחנן, אל-ה', בעת ההוא, אעברה-נא, ואראה את-הארץ הטובה" (דברים, ג' 25-23) ספר דברים שונה מיתר ספרי התורה, בשפתו, בסגנונו ובמסגרת התוכנית שלו. כמעט כולו הוא נאום ארוך של משה, וקשה לדמיין את המעמד בו מאות אלפים מקשיבים לבן המאה ועשרים, פרק אחר פרק אחר פרק (בחום של היום, בן השבעים יקצר יותר). סביר בעיני שזהו הספר שירמיהו ועוזרו, ברוך בן נריה, כתבו ומלא צורך פוליטי כאשר "נמצא" בזמן "בדק הבית" שערך המלך יאשיה לקראת מסע ה"חזרה תשובה" שלו – ויאמר חלקיהו הפהן הגדול.. ספר התורה מצאתי.. ויהי פשמע המלך, את-דברי ספר התורה; ויקרע, את-בגדיו. ויצו.. לכו דרשו את-ה' בעדי ובעד-העם: (מלכים ב' כ"ב 8-13). אבל לא בביקורת המקרא אני עוסק, ואתייחס לכתוב כפשוטו. ואם כך ננהג, אנו עדים למעמד מרגש ואף קורע לב.

"ואתחנן" אומר משה. הוא אינו אומר, אינו מדבר, אינו צועק, אינו פונה, אינו מבקש.. הוא, שעליו נאמר, "ודבר יהוה אל-משה פנים אל-פנים, פאשר ידבר איש אל-רעהו (שמות, ל"ג 11) – הוא מתחנן! ומעבר לתחינה שלו, אנו קוראים ושומעים שהאיש חש, אף אם אינו מעז לומר זאת, שלא נעשה עמו צדק. שהעונש המר של לא לראות "את-הארץ הטובה, אשר, בעבר הירדן" אינו מגיע לו. "ויתעבר ה' בי למענכם" (שם, 26) הוא ספק מתרץ, ספק מצדיק את גורלו, אך איינו יכולים שלא להבחין שהטענה שלו היא, למעשה, כלפי "בן השיח" שלו, האל. "ואתחנן" הוא אומר ובוודאי עוברים בעיני רוחו המראות של ההתגלות הראשונה לפני הסנה, ואי רצונו לקבל את השליחות – "שלח-נא, ביד-תשלח" (שמות, ד' 13), הוא ביקש אז. הוא זוכר את המשא ומתן האין-סופי עם פרעה, את האימה של חציית ים סוף, כשצבא מצרים מאחור וקירות המים מתנשאים ומאימים "מימינם ומשמאלם" (שם, 22), את החרדה של המלחמה הראשונה בעמלק עם המונים ללא כל מסורת של צבא ושל לחימה. עוד טבועים בו, גם לאחר ארבעים שנה, ההוד של מעמד הר סיני והעוצמה של ההתייחדות עם האל "ארבעים יום, וארבעים לילה" (שם, כ"ד 18). וכאשר הוא מתחנן, מחשבתו חוזרת אל אין-ספור הקשיים, התלונות האין סופיות, אך הכה צודקות, על חוסר מים ומזון, כשהוא מודע שעשרות האלפים, גברים, נשים, ילדים וזקנים הם באחריותו ואסור לו לתת להם לגווע במדבר הלוהט והוא נזקק לכל כושר מנהיגות שלו כדי לגבור על הגעגועים ל-"בצלים, ו..השומים" (במדבר, י"א 5) שלא לדבר על התשוקה ל"סיר הבשר" (שמות, ט"ז 3). והוא זוכר את מפח הנפש שחוה בשונו לאחר אותם ארבעים יום, ומהדהים באוזניו "קול ענות" (שמות, ל"ב 18) של המתהוללים סביב העגל. ואיך לא יזכור, שלמרות הכול, למרות האכזבה והרגשת הכישלון, העז לחזור ולעלות להר ואף לאיים ב"התפטרות", אם האל לא יסלח - "ועתה, אם-תשא חטאתם; ואם-אין--מחני נא, מספרך" (שם, 32). ולמרות כל אלה, חייב היה לעמוד בפני מאבקי כוח "ומדוע תתנשא, על-קהל ה'?" מטיחים

בו קורח ועדתו (במדבר, ט"ז 3). ומעל לכל, צרוב בהכרתו הכישלון הגדול של אי-יכולתו להוביל את יוצאי בית-העבדים למלחמה על הארץ המיועדת, כשלוננו לטעת בהם את הביטחון בשליחות, אל מול דיווחי המרגלים. אך הנה למרות הכל, הרי התגבר על קריאת המרד "נִתְּנָה רֵאשׁ, וְנִשְׁוֶבָה מִצְרַיִמָּה" (במדבר י"ד 4) והצליח להמשיך איתם במדבר ארבעים שנה תמימות. והאם לא היה זה הוא לבדו שהיה הדבק המלכד של העם הזה, שעדיין לא ראוי היה להיקרא "עם", עם שמאז ועד עולם הצטיין בפלגנות חסרת מעצורים ורסן, שלא ידע אף סממן של שייכות מאחדת, שיצא ממצרים לפי השתייכות שבטית, נסע וחנה במדבר על דגליו השבטיים (במדבר ב'), ועתיד לכבוש את הארץ ולהתנחל בה לפי שבטיו, ואף לפרק את ישותו העצמאית לפי השתייכות שבטית, שהפלגנות שלו עתידה להביא חורבן וגלות ותמשיך להרוס כל חלקה טובה - בו עד ימינו. שהרי אם יש עם - שמוסר ההשכל של האגדה הידועה על האב המראה לבניו שאגודת זרדים היא חזקה, אך הזרדים הבודדים הם חלשים ושבירים, הרי זהו העם הזה, שעליו, משה הוטל להוביל, להוליך ולהנהיג.

והנה, איש זה שהחל את שליחותו הרבה מעבר לגיל הפנסיה, ועתה בגיל המופלג של 120, על פתחה של הארץ המובטחת, רגע לפני ההגשמה, ממש לפני השגת המטרה - על ההר הזה, שהירדן זורם למרגלותיו, ומעבר הוא רואה את הארץ בעיניו "יָמָה וְצַפְנָה וְתִימָנָה וּמִזְרְחָה", ברגע הזה אין בו יותר הכוח להתעמת עם האל כמו אז על ההר ההוא, והוא יכול אך להתחנן "אֶעֱבְרָה-נָא...". אך כאן - אין הקלה בעונש, אין עסקת טיעון - "כִּי-לֹא תַעֲבֹר, אֶת-הַיַּרְדֵּן הַזֶּה" (דברים, ג' 27).

האם אפשר היה אחרת? הניתן להעלות על הדעת שכולם כאחד (מלבד יהושע וכלב) "בַּמִּדְבָּר הַזֶּה יִתְּמוּ, וְשָׁם יָמָתוּ" (במדבר י"ד 35), ורק הוא, המנהיג, שעמד בראש, שהיה האחראי, רק הוא יזכה ויעבור? לו כך היה, הרי המושג הנעלה של "אחריות", "אחריות מיניסטרילית" כפי שנקרא לה בימינו - היה מת ונקבר כבר אז במדבר "וְלֹא-יָדַע אִישׁ אֶת-קִבְרָתוֹ, עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (דברים, ל"ד 6). והרי, היום, אנו יודעים היטב איפה קבורה ה-"אחריות מיניסטרילית" ומי הם קברניה!

ב.

"וַיִּתְּעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם" מאשים משה וכהד עונה ההפטרה "אכן חציר העם" (ישעיהו, מ' 7). אך לא רק "העם" הוא חציר. המסורות הדתיות שלנו חוזרות ומדגישות את אפסותו של האדם, החלש, הזמני מול האל הכל-יכול והנצחי. "כָּל-הַבָּשָׂר חָצִיר, וְכָל-חֲסָדוֹ כְּצִיץ הַשָּׂדֶה. (שם, 6) אומר ישעיהו, וחובבי המוסיקה בינינו יזכרו את הפרק הקיצבי והמרשים ברקוויאם הגרמני של ברהמס, המבוסס על פסוק זה (למען הדיוק, על תעתיקו בברית החדשה): "Denn alles Fleisch, es ist wie Gras". דומה שככל ש"דתיותנו" עמוקה יותר, כך עלינו להמעיט בערכנו, בערך האדם. נזכיר את הקטע המכוער המצוטט מפי עקביא בן מהללאל (נשים לב לשמו של האיש!) כשאנו מלווים את יקירינו בדרכם האחרונה - "דַע מֵאִין בֵּאת וְלֵאן אַתָּה הוֹלֵךְ...". וגם את תפילת "נתנה תוקף" הנפלאה:

אָדָם יְסוּדוֹ מֵעֶפֶר. וְסוּפוֹ לְעֶפֶר.. מְשׁוּל כְּחֶרֶס הַנְּשֻׁבֵר. כְּחֶצִיר יָבֵשׁ. וְכְצִיץ

נוֹבֵל. כְּצֶל עוֹבֵר. וְכְעֵנָן כְּלֵה. וְכְרוּחַ נוֹשֵׁבֶת. וְכְאֶבֶק פּוֹרֵחַ. וְכְחֵלוֹם יְעוּף:

כאילו כל חייו של אדם מסתכמים אך במקף הקטן המחבר את המספרים של שנותיו. ואני, דעתי אחרת: אף אם אנו מודעים לזמניות של הוויתנו, לשבריריות של גופנו, אנו חייבים גם להיות מודעים לעוצמה ולגדולה האנושית, של האדם ושל "ניצוץ האלוה" (Goetterfunken) במילותיו של Schiller בסימפונית התשיעית של Beethoven) הטבוע בו. עוצמות של יצירה, של אומנות ויופי, (אך עתה הזכרתי את ברהמס ובטהובן) של עשייה, חוכמה ואהבה, אך גם של שנהא, הרס וחורבן. "What a piece of work is man!" אומר שייקספיר ב-Hamlet.

" מי-מִדָּד בְּשַׁעְלוֹ מַיִם, וְשָׁמַיִם בְּזֶרֶת תִּכְנֶן, וְכָל בְּשָׁלֵשׁ, עֵפֶר הָאֲרֶץ" שואלת ההפטרה בנימה של התנשאות (מ' 13). אכן, לא האדם. אך זוהי רוח האדם שיודעת להתפעם מאלה, להתחקות אחריהם ולחקור אותם, ומי אם לא אדם – ישעיהו – כתב מלים נפלאות אלה ובנו – בני אדם, הם מוצאים הד גם לאחר אלפי שנים?

והוא, ישעיהו, גם זה השואל – " וְאֶל-מִי, תִּדְמִיּוּן אֱלֹהִים?" (שם, 18). אם בפרק זה היא רטורית ואף סרקסטית, השאלה נשארת רצינית ועמוקה. והיום, כאן, בצייני תאריך כה משמעותי בחיי, אתן את תמצית התשובה שלי. מהי דמות האל עבורי? פעם, בניסוח שהוא אולי קצת מתחכם, אך ממצה, אמרתי שבשבילי האל אינו זה "שעשה נסים לאבותינו" כי אם זה ש-הגיד לי, האדם, מה טוב ומה ה' דורש ממני: הַגִּיד לְךָ אָדָם, מֵה-טוֹב; וּמֵה-ה' דוֹרֵשׁ מִמֶּךָ. (מיכה, ו' 8). ואכן, לזו אמונתי הוא כי האלוהי שבנו הוא הידיעה של טוב ורע מהם, והיכולת לבחור ביניהם – "הֵן הָאָדָם הִיָּה פֶּאֶחַד מִמֶּנּוּ, לְדַעַת, טוֹב וְרָע" (בראשית, ג' 22) אומר האלהים כאשר האדם אכל מפרי עץ הדעת. הו! - מה חבל, שאך נגס, וכבר נתפס..

אך האם זהו גם אל שאפשר להתפלל אליו, שאוכל לפנות אליו בצר לי, האם הוא "צור חבלי בעת צרה"? את השאלה הכה אישית והכה פרטית אשאיר פתוחה. אם את שאלת התפילה אני משאיר, הרי אהיה כפוי תודה אם אפסח על ההודיה. "אוֹדֶךָ, בְּקֶהֱל רַב" הוא פסוק תהילים המתאים לרגע זה (ל"ה 18).

בהגדה של פסח אנו מוצאים (בציטוט חלקי) – "אמר רבי אליעזר בן עזריה: הנני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי..". ואני זכיתי. זכיתי שהילד שהייתי חזר ממקומות מהם ילדים לא חזרו, חזר וזכה, אם לא לילדות, אזי לנערות ולחיים בוגרים, למשפחה ולילדים נפלאים, ועתה גם לנכדים. ויהיו נא הם אלה שאקדיש להם את דברי המסיימים. שוברט, - ושוב חזרתי למוסיקה, באחד משיאי היצירה, הלחין מחזור שירים בשם "מסע החורף" (Winterreise). השיר לפני האחרון אומר

Drei Sonnen sah ich am Himmel steh'n

"שלוש שמשות בשמי מרום אראה.."

והשיר הוא פסימי וקודר, כי עבור המשורר, הן שוקעות בזו אחר זו. ואילו אני יכול לומר ששלוש שמשות מאירות את חיי, את מסע החורף שלי, שלושה שהאור הוא בשמם ובאושר שהם מקרינים אל חיי וחיינו – ליאור, זיו ונוגה. ואסיים בכך שאצטט (בשינוי קל) שיר של תלמה אליגון, שחזה אלברשטיין מיטיבה לשיר –

הנה שלוש הן אהבותי,
שלוש הן לא יותר מדי..

28.07.07

אהרן אפולו